

Patryk Witczak

Motyw samobójstwa w prozie emigrantów pierwszej fali uchodźstwa rosyjskiego

Polilog. Studia Neofilologiczne nr 4, 87-95

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MOTYW SAMOBÓJSTWA W PROZIE EMIGRANTÓW PIERWSZEJ FALI UCHODŹSTWA ROSYJSKIEGO

Patryk Witczak

*Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Bydgoszcz, Polska
wiczakptrk@wp.pl*

Słowa kluczowe: *Michail Arcybaszew, Mark Aldanow, Irina Odojewcewa, samobójstwo, pierwsza fala emigracji rosyjskiej*

Z szacunków Światowej Organizacji Zdrowia wynika, że co trzy sekundy na świecie ktoś podejmuje próbę samobójczą, a co 40 sekund w wyniku aktu samobójczego umiera jedna osoba [Grzywa i in. 2009: 432]. Te zatrważające statystyki uzasadniają duże zainteresowanie zjawiskiem samobójstwa wśród badaczy wielu dyscyplin naukowych, w tym m.in. medycyny, psychologii, socjologii czy filozofii. Problem samobójstwa urósł do rangi jednej z największych plag nękających współczesne społeczeństwa, co znalazło swoje odzwierciedlenie w wykrystalizowaniu się odrębnej interdyscyplinarnej dziedziny nauki – suicydologii – która zajmuje się szeroko pojętą autodestruktywnością, badaniem czynników wpływających na popełnianie samobójstw oraz opracowywaniem profilaktyki zapobiegającej samobójstwom [Michalska-Suchanek 2011: 8]. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji samobójstwa. Autorem jednej z najbardziej znanych i szeroko akceptowanych w środowisku naukowym jest francuski socjolog Emile Durkheim, który w 1897 r. wydał swoje słynne dzieło pod jakże znamienym tytułem *Samobójstwo*. W następujący sposób definiował on omawiane przez nas zjawisko: „Samobójstwem nazywa się każdy przypadek śmierci, będący bezpośrednim lub pośrednim wynikiem działania lub zaniechania, przejawionego przez ofiarę zdającą sobie sprawę ze skutków swego zachowania” [Durkheim 2011: 11].

Historia destrukcyjnych aktów, jakich dopuszcza się na sobie człowiek, jest bardzo długa. Wydaje się, że już ludzie pierwotni targali się na swoje życie z różnych pobudek. Wśród druidów, Scytów czy ludów afrykańskich powszechne były samobójstwa na tle religijnym. W antycznej Grecji najczęściej popełniano samobójstwa za pomocą upuszczania krwi, nabijania się na miecze czy poprzez zagłodzenie [Grzywa 2005: 117-125]. Niezależnie od przyczyn i sposobu popełniania za samo-

bójstwem niezaprzeczalnie kryje się ludzka tragedia. Wspomniany wyżej Durkheim wydzielił cztery podstawowe rodzaje samobójstw:

- samobójstwo anomiczne – będące przejawem dezintegracji społecznej;
- samobójstwo fatalistyczne – wynikające z przekonania danej jednostki o przeznaczonych jej śmierci, jest to samobójstwo człowieka znajdującego się w sytuacji tragicznej, jego zdaniem bez wyjścia;
- samobójstwo egoistyczne – będące rezultatem społecznego wyobcowania;
- samobójstwo altruistyczne – wynikające ze zbyt silnej integracji ze społeczeństwem, jest często politycznym, religijnym czy społecznym manifestem [Durkheim 2011: 21].

Pomimo że samobójstwo powszechnie uznaje się za zjawisko negatywne, któremu należy przeciwdziałać, z filozoficznego punktu widzenia nie stanowi ono zjawiska jednoznacznie negowanego. Jak podkreśla I. Ziemiński, samobójstwo niekoniecznie musi być odmową życia, lecz może być swoistą niezgodą na bezsens określonej formy życia i beznadziejność rozpaczy. Nie należy zatem samobójstwa interpretować jako opowiedzenia się za nicością przeciwko bytowi, ale jako protest przeciwko temu, co niszczy ludzką godność [Ziemiński 2010: 11]. Stoicy twierdzili, że śmiercią naturalną jest ta zgodna z ludzkim rozumem. Śmierć powinna być świadoma i dokładnie zaplanowana przez człowieka, dlatego też przykłady stoickiego ideału umierania stanowiły samobójstwa. Apologetą samobójstwa był również Fryderyk Nietzsche, który stwierdzał, że śmierć w wyniku wyczerpania energii życiowej organizmu jest śmiercią najbardziej nienaturalną [Nietzsche 1991: 82-84]. Inni filozofowie mu wtórowali, dowodząc, że samobójstwo to wyraz wolności jednostki. Karl Jaspers uważał, że śmierć stanowi ostateczne spełnienie naszych wyborów i postaw, nadając im sens wieczny. Człowiek odbiera sobie zatem życie nie w imię jego odmowy, a wręcz przeciwnie, w imię afirmacji życia jako wolności. W związku z tym Jaspers pisał: „[...] samobójstwem poświadczalaby sobie wolność jednostki, wolność człowieka jako człowieka, który nie godzi się na ucisk i unicestwiający cierpienie. Gotowość do samobójstwa czyni człowieka wolnym” [Kijaczko 2005: 233].

Samobójstwo może być zatem nie, jak powszechnie się przyjmuje, przekreśleniem siebie, a potwierdzeniem własnej tożsamości przez człowieka. Akt ten, zdaniem Stanisława Kijaczko, dowodzi, że człowiek wykracza poza biologiczne podstawy istnienia, przeciwstawiając się dławiącemu złu [Kijaczko 2005: 234].

Najsłynniejszym samobójstwem w historii literatury jest niewątpliwie odebranie sobie życia przez tytułowego bohatera *Cierpień młodego Wertera* Johanna W. von Goethego. Epoka romantyzmu bywa utożsamiana z kreowaniem nazbyt egzaltowanych i rozedrganych emocjonalnie bohaterów. To oczywiście zbyt wielkie uproszczenie, jednak faktem jest to, że po ukazaniu się *Cierpień młodego Wertera* zaobserwowano znaczny wzrost samobójstw wśród młodych ludzi, niezaprzeczalnie inspirowanych samobójstwem bohatera literackiego. Po raz pierwszy spotkano się z tzw. efektem domina, nazywanym także niekiedy „efektem Wertera” [Grzywa i in. 2009: 435].

W literaturze pierwszej fali emigracji rosyjskiej śmierć, a tym samym samobójstwo, była wszechobecna. Wpływ na to miały tragiczne losy pisarzy-emigrantów, które spowodowały, że ich postrzeganie rzeczywistości było pełne pesymizmu i gorzkości. Pisarze młodszego pokolenia emigracji rosyjskiej zgromadzeni wokół czaso-

pisma „Dni” („Числа”) stali się twórcami nowego literackiego nurtu, jaki sformował się w Paryżu na początku lat 30. XX w. Najbardziej reprezentatywnymi przedstawicielami nowego kierunku, nazywanego egzystencjalnym, byli: Georgij Adamowicz, Nikołaj Ocuł, Gorgij Iwanow, Borys Popławski i Waczesław Warszawski. Głównymi motywami swojej twórczości młodzi literaci uczynili katastrofizm i nieuchronność śmierci [Кодзис 2002: 53]. W związku z tym B. Popławski w jednym ze swoich programowych artykułów pisał: „о смерти мы хотим писать во имя жизни. Соллогубовский «дебелой бабищей» без тайны и без трагедии становится жизнь без своей «темной сестры»” [Поплавский 1996: 396].

Wraz z krystalizowaniem się nowego nurtu literackiego, społeczeństwem emigracyjnym zawładnęła fala samobójstw. Samobójstwo stało się symbolem położenia człowieka w epoce społecznego, moralnego i metafizycznego kryzysu [Демидова 2003: 124]. W odpowiedzi na mroczne zjawisko Nikołaj Bierdiajew w swoim psychologicznym eseju pt. *O samobójstwie (O самоубийстве)* pisał: „Вопрос о самоубийстве – один из самых беспокойных и мучительных в русской эмиграции. Очень много русских кончат жизнь самоубийством. Многие, если еще не решились убить себя, то носят в себе мысль о самоубийстве” [Бердяев 2001: 89].

O. Demidowa konstatuje, że Bierdiajew rozpatruje fenomen samobójstwa w dwóch kontekstach: chrześcijańskim i sekularnym, tj. jako modele odpowiedzi na pytanie o odniesieniu indywidualnej jednostki do Boga i do społeczeństwa. W obu przypadkach filozof traktuje samobójstwo jako zabójstwo żywej istoty, bożego stworzenia [Демидова 2003: 124].

Na tle wyżej przytoczonych teoretycznych rozważań warto spojrzeć, w jaki sposób zjawisko samobójstwa przedstawiane było na stronicach konkretnych utworów pisarzy-emigrantów pierwszej fali. Analizie poddane zostaną utwory trzech pisarzy, którzy w momencie znalezienia się na emigracji znajdowali się na różnych etapach swojej twórczej drogi: Michaiła Arcybaszewa, Iriny Odojewcewej i Marka Ałdanowa.

M. Arcybaszew, przyjeżdżając do Warszawy w 1923 r., najważniejsze publikacje miał już w zasadzie za sobą. Pisarz zmarł w 1927 r., a więc jeszcze przed sformowaniem się nurtu egzystencjalnego wśród rosyjskich emigrantów. Jednak biorąc pod uwagę to, że właściwie nie ma utworu, w którym Arcybaszew nie zwróciłby się ku rozważaniom o śmierci, można stwierdzić, że wyprzedził on swoją epokę i stał się w pewnym sensie prekursorem emigracyjnego egzystencjalizmu.

Genezę uczynienia z samobójstwa jednego z głównych motywów własnej twórczości można odnaleźć w biografii samego pisarza. Otóż około 1897-98 r. młody Arcybaszew targnął się na swoje życie, próbując się zastrzelić. Choć życie przyszłego literata udało się uratować, na jego duszy na zawsze pozostała duża skaza, co znalazło odzwierciedlenie na stronicach utworów autora *Sanina*. W grudniowym numerze czasopisma „Boży Świat” („Мир Божий”) z 1902 r. ukazało się opowiadanie, wtedy jeszcze nieznanego nikomu Arcybaszewa, pt. *Podchorąży Gololobow (Подпрапорщик Гололобов)* [Арцыбашев 1994]. Nikt nie podejrzewał, że poruszony przez debiutującego pisarza temat stanie się jednym z głównych problemów nękających społeczeństwo rosyjskie początku XX w.

Fabula i konstrukcja Arcybaszewskiego opowiadania jest dość prosta, co zresztą będzie cechą charakterystyczną całej twórczości pisarza. Doszło do spotkania dwóch

młodych ludzi: podchorążego Gołobowa i lekarza Władimira Iwanowicza Sołodownikowa. Gołobowa można by określić jako małomównego i zamkniętego w sobie, natomiast Sołodownikow wręcz przeciwnie – ukazany został jako człowiek otwarty i zadowolony z życia. Na to, że przypadkowe spotkanie będzie miało przygnębiający wpływ na Sołodownikowa, wskazuje już opis zjawisk atmosferycznych towarzyszących mu tego dnia: „Но на этот раз погода была дурная: небо с утра затянулось сплошными серыми тучами; было ветрено и сыро” [Арцыбашев 1994: 497]. Stan duszy podchorążego oddawał natomiast wygląd pokoju, w którym mieszkał: „Оказалось, что подпрапорщик Голлобов занимает всю одну небольшую [...] комнату. [...] В комнате горела очень плохая лампа, и оттого в ней было темно и сумрачно. [...] Все было удивительно чисто и аккуратно, но комната оттого казалась только еще более холодно и неуютно” [Арцыбашев 1994: 500].

Gołobow, który znalazł kompana do rozmowy, bez ogródek przyznał, że myśli o śmierci i próbował przekonać swojego rozmówcę, iż każdy człowiek powinien o niej myśleć, ponieważ: „Положение каждого человека есть положение приговоренного к смертной казни” [Арцыбашев 1994: 502]. W pierwszym momencie słowa podchorążego wydały się Władimirowi Iwanowiczowi banalne i doktor przyjął je z ironicznym uśmiechem. Niemniej jednak rozmowa z nowym znajomym zostawiła ślad na duszy młodego doktora, który dochodząc do wniosku, że ze strony Gołobowa to nie były tylko teoretyczne rozważania, ale wołanie o pomoc samotnego człowieka, zawrócił, chcąc sprawdzić, czy podchorąży się nie zastrzelił. Kiedy Sołodownikow zobaczył, że w mieszkaniu Gołobowa panuje mrok i cisza, wrócił do siebie, jednak tej nocy nie mógł zasnąć. Lekarza owładnęły myśli dotyczące sensu życia. Katastroficzne wizje ciała jedzonego przez robaki i pośmiertnej nicości spowodowały u Władimira Iwanowicza ogromny strach przed śmiercią i poczucie pustki. „И какой идиот думает о том, как лучше, и честнее, и умнее жить, когда надо думать о том, как ужасно умереть!” [Арцыбашев 1994: 518] – pomyślał Sołodownikow. Doszedł więc on do takich samych wniosków jak Gołobow, którego jeszcze kilka godzin wcześniej lekceważył.

O świcie doktor został wezwany do przypadku samobójstwa. Okazało się, że nieszczęśnikiem, który zdecydował się na tak tragiczny krok, był właśnie Gołobow. Widok bezwolnego martwego ciała podchorążego spowodował wewnętrzną przemianę u Sołodownikowa, któremu znowu zachciało się żyć. Wewnętrzną przemianę bohatera ponownie zwiastowało zachowanie przyrody: „Было утро. Небо было совершенно чисто и прозрачно. Дождь прошел. [...] Зелень ярко зеленела. Прямо против Владимира Ивановича восходило еще не видимое солнце, и это место неба было ослепительно ярко, сияло, горело и искрилось” [Арцыбашев 1994: 524]. Słońce staje się u Arcybaszewa symbolem nowego początku. „Взошло солнце” [Арцыбашев 1994: 526] – takimi słowami pisarz kończy swoje opowiadanie. To jasne, wręcz oślepiające słońce wyrывa z mroku nie tylko duszę Sołodownikowa, ale również kończącego lekturę czytelnika. W gruncie rzeczy więc Arcybaszew nie pochwała samobójstwa i zachęca do cieszenia się życiem. Jak się okaże, takie optymistyczne zwińczenie utworu będzie odosobnionym przypadkiem w tradycji pisarskiej tego autora, którego następne utwory poruszające podobną tematykę będą pozostawiać już skrajnie pesymistyczny wydźwięk.

Jak trafnie zauważa T. Prokopow, Arcybaszew pisząc opowiadanie o samobójcy, był jednym z pierwszych, który zwrócił uwagę na rodzący się w społeczeństwie rosyjskim problem samotności i wyobcowania [Прокопов 1994: 11]. W ślad za autorem *Sanina* podążyli inni pisarze i samobójcy zaczęli wędrować z książki do książki, pojawiając się w utworach Iwana Bunina (*Wesoły dwór – Веселый двор*), Maksima Gorkiego (*Przypadek z życia Makara – Случай из жизни Макара*), Zinaidy Gippius (*Księżycowe mrówki – Лунные муравьи*). Statystyki samobójstw na początku XX w. w Rosji wstrząsają. W latach 1905-1909 liczba prób samobójczych w Petersburgu wzrosła pięciokrotnie, z 29 do 199 przypadków [Жбанков 1910: 27]. Arcybaszew włączył się do ogólnopaństwowej dyskusji swoimi licznymi artykułami i opowiadaniem, a zwieńczeniem analizy tej problematyki stanie się powieść *U kresu (У последней черты)* z 1912 r. [Прокопов 1994: 12].

W nieco inny sposób o samobójstwie pisała I. Odojewcewa, łącząc je z motywem miłosnym. Przedstawicielka młodszego pokolenia pierwszej fali uchodźstwa rosyjskiego wpisała się w nurt zachodnioeuropejskiej literatury kobiecej. Rozpoczynając swoją przygodę z pisarstwem od poezji, na emigracji świetnie odnalazła się jako prozatkorka, a jej powieści i opowiadania wyróżniały się lekkością i dużą fabularnością, co przysporzyło Odojewcewej również francuskojęzycznych czytelników [Spendel 2010: 258].

Powieść *Izolda (Изоolda)* [Одоевцева 2011] z 1929 r. oparta jest na motywie nostalgii, charakterystycznym dla emigrantów pierwszej fali. Główną bohaterką swojego utworu Odojewcewa uczyniła Lizę – dziewczynę-podrostrka z emigracyjnej rodziny. Fabuła *Izoldy* ma charakter powieści detektywistycznej, z widocznymi inspiracjami twórczością Fiodora Dostojewskiego, na co wskazują *Biesy (Бесы)*, po które główna bohaterka sięga kilkakrotnie. W Lizie zakochuje się młody Anglik – Cromwell. Liza natomiast kocha już Andrieja – przyjaciela swojego brata Nikołaja. Ponieważ jednak Cromwell miał pieniądze, których młodym emigrantom z Rosji brakowało, Liza zwodziła go, zapewniając sobie, bratu i ukochanemu kosztowne rozrywki. W końcu Nikołaj i Andriej namawiają Cromwella na okradzenie własnej matki, po czym mordują go i uciekają za granicę, porzucając Lizę. Po wielu miesiącach drogi Lizy i uciekającego przed wymiarem sprawiedliwości Andrieja ponownie zetkną się w domu, w którym spędzali emigracyjne dzieciństwo. Spotkanie to okaże się ostatnim w ich życiu i zakończy się podwójnym samobójstwem, czy raczej samobójstwem będącym jednocześnie zabójstwem. Z tekstu jasno nie wynika, czy Andriej wiedział, co robi Liza, natomiast krytycy, w tym Władimir Nabokow, interpretowali to jako podwójne samobójstwo [Набоков 2011: 633]. Przy jednym z wcześniejszych spotkań ukochanych Liza wspomniała: „Знаешь, Тристан умирал. Он звал Изольду, она не успела приехать. Она плыла на корабле. А он уже лежал мертвый. И она легла рядом с ним, и обняла его, и умерла тоже. Закрой глаза. Прижмись ко мне. Молчи. Вот так. Вот так они лежали мертвые” [Одоевцева 2011: 356]. Jak trafnie zauważył W. Warszawski, wypowiedź ta była swego rodzaju proroczą repetycją ostatniego spotkania dwojga bohaterów, podczas którego Liza odkręciła kurek z gazem i gasząc światło, położyła się obok śpiącego Andrieja [Варшавский 2011: 635].

Połączenie motywu śmierci z motywem nieszczęśliwej miłości oraz nawiązania do jednej z najsłynniejszych historii miłosnych Tristana i Izoldy implikuje skojarze-

nia z epoką romantyzmu i typem samobójcy, którego praobraz stanowi wspominany już Werter. W przypadku bohaterów Odojewcewej sprawa jest jednak bardziej złożona. Za aktem autodestrukcji, na jaki decyduje się Liza, nie kryje się namiętność charakterystyczna dla literackich bohaterów doby romantyzmu, lecz bezbronna, sierocha delikatność i braterska bliskość. Warszawski konstatuje, że w tej scenie: „Лиза не любовница Андрея, а «сестра его печали и позора». И все-таки в этой бес- сильной любви есть какой-то ответ, какая-то победа над судьбой, так как она приносит в темный и жестокий мир свет жалости и милости” [Варшавский 2011: 636]. Samobójstwo nie jest tu aktem rozpacz, lecz próbą ochrony bliskiej sobie osoby i afirmacją siebie poprzez możliwość decydowania o własnym losie.

Blizsza klasycznym romansom jest fabuła kolejnej powieści Odojewcewej *Zwierciadło* (*Зеркало*) [Одоевцева 2011]. W utworze charakteryzującym się, jak zauważa G. Gazdanow, „kinopoetyką” i przypominającym scenariusz filmowy [Газданов 2011: 638] opowiedziana została historia młodej emigrantki Liuki, która porzuca męża (również emigranta) dla francuskiego reżysera filmowego próbującego uczynić z Rosjanki gwiazdą filmową zachodnioeuropejskiego kina. Liuka decyduje się na samobójstwo w momencie, kiedy ukochany ją porzuca, a ona nie potrafi się bez niego odnaleźć. Czy wypadek samochodowy rzeczywiście można uznać za samobójstwo? Odojewcewa ponownie niejednoznacznie opisuje śmierć swojej bohaterki. M. Rubins porównuje ostatnie sceny z życia Liuki z amokiem, w jakim się znalazła Anna Karenina Tolstoja tuż przed popełnieniem samobójstwa. Londyńska badaczka stwierdza: „В конце романа, когда Люка бесцельно ездит по Парижу, заходит в кафе и магазин, машинально делает покупки, [...] весь мир представляется ей в искаженном виде. [...] Эти описания напоминают «поток сознания», использованный Толстым для передачи ощущений Анны Карениной в день самоубийства” [Рубинс 2011: 24]. Rzeczywiście, sceny w obu utworach mają wiele wspólnego, co może wskazywać na to, że Liuka z premedytacją wjechała w drzewo. Współcześni Odojewcewej krytycy, w tym W. Janowski, również w toku przeprowadzanej analizy dochodzili do wniosku, że Liuka świadomie odebrała sobie życie [Яновский 2011: 637].

U podłoża samobójstw Liuki i Lizy leżały różne, a jednocześnie jakże bliskie sobie motywacje. W końcu w obu przypadkach chodziło o ukochanego mężczyznę. Podobnie jak w przypadku *Izoldy* dużym uproszczeniem byłoby nazywać *Zwierciadło* tanim melodramatem, a samobójstwo głównej bohaterki nazbyt przewidywalnym. W końcu powieści dowiadujemy się, że samobójstwo popełnił również Riwuar – ukochany Liuki. W odpowiedzi na to samobójstwo wspomniany już Janowski w swojej recenzji napisał: „После самоубийства Люки Ривуар [...] понимает вдруг, что он ее любил и любит; в результате – второе самоубийство: Ривуара. Мелодрама? Может быть. Но сделано это так, что к концу испытываешь подлинное волнение, и это не смотря на всю раздрожающую искусственность изобразительных средств” [Яновский 2011: 638]. Również K. Elita-Wilczkowski stwierdza, że na pierwszy rzut oka lekka i romantyczna książka to tak naprawdę powieść: „о тщете, о бренности, о пустоте. [...] книга получилась не только талантливая, но и страшная” [Элита-Вильчковский 2011: 640]. Ze spostrzeżeniami obu recenzentów trudno się nie zgodzić.

Motyw samobójstwa był niezwykle ważny również w twórczości M. Ałdanowa, który zestawia go w swoich historyczno-filozoficznych powieściach z platońskim rozumieniem sensu bycia. Już we wstępie do pierwszej powieści z tetralogii *Мыслитель* (*Мыслитель*) – *Девятого термидора* (*Девятое термидора*) – Ałdanow porusza problem samobójstwa, rozważając różne teorie na temat śmierci Robespierre’a. Krótko przed śmiercią francuski rewolucjonista został ciężko ranny. Być może próbował popełnić samobójstwo. W tym miejscu mamy już do czynienia z nawiązaniem do Platońskiego *Fedona*, który opowiada o kaźni lub, jak wielu przyjmuje, o samobójstwie Sokratesa. Na inspirację filozofią Platona wskazują również inne odwołania do antycznego filozofa, jakie znalazły się w Ałdanowskich tekstach. Bohater powieści *Samobójstwo* (*Самоубийство*) Dmitrij Łastoczkin przed odebraniem sobie życia czytał m.in. *Fedona* Platona, Łastoczkinowie przedśmiertny list zostawili na tomie dialogów Platona [Алданов 1991a: 434], również chemik Braun z powieści *Печара* jeszcze przed samobójstwem szuka na półce książki Platona [Алданов 1991b: 241]. Co więcej, bohaterowie powieści Ałdanowa często odbierają sobie życie poprzez otrucie, tak jak zrobił to Sokrates. Można stwierdzić, że tytuł utworu Platona spełnia jednocześnie funkcję reminiscencji oraz cytatu, który wchodzi w dialog z elementami powieści Ałdanowa.

Problem świadomego odebrania sobie życia w najbardziej pełny sposób został przedstawiony przez Ałdanowa w powieści *Samobójstwo*, której akcja swoim zasięgiem chronologicznym obejmuje pierwszą wojnę światową oraz rosyjskie rewolucje. Epoki obfitujące w przełomowe wydarzenia jeszcze bardziej obnażają złożoność ludzkiej psychiki oraz różne hierarchie wartości. Człowiek, który znajduje się w ciężkim położeniu, zaczyna częściej myśleć nad sensem swojego życia i nad nieuchronnie zbliżającą się śmiercią. W takiej niezwykle trudnej sytuacji znaleźli się bohaterowie powieści *Samobójstwo*. W świetle analizy twórczości Ałdanowa można wydzielić dwa typy samobójstwa, które pisarz w swoich powieściach odzwierciedla. Pojawiają się one również w omawianym przez nas utworze. Pierwszy z nich to samobójstwa, przyczyny których nie są dostrzegalne na pierwszy rzut oka dla osób trzecich, również dla czytelnika. Typ drugi stanowią samobójstwa, których motywacja nie wzbudza wątpliwości. Przykładem samobójstwa pierwszego typu może być odebranie sobie życia przez Morozowa, który jawi się jako człowiek niezadowolony z życia, choć nie ma ku temu większej przyczyny. Bogaty, niemający problemów Morozow, rozmyślając nad poematem Byrona, stwierdza: „Манфред вечно покончит с собой. Но никакой теории самоубийства я у него не вижу. Если человек кончает с собой по какой-либо определенной причине, то тут ничего удивительного нет. Другое дело, если он убивает себя без причины” [Алданов 1991a: 149]. W innym miejscu bohater *Samobójstwa* konstatuje: „Надо, чтобы мысль о смерти стала привычной, ежедневной, автоматической. И для этого полезно всегда носить с собой револьвер, как я и сейчас ношу. [...] Самое самоубийство может быть автоматическим действием, иначе труднее покончить с собой” [Алданов 1991a: 149]. Morozow dłuższy czas przygotowywał się do samobójstwa, chociaż sam nie widział przyczyny, z której te przygotowania wynikały. W przypadku małżeństwa Łastoczkinów przyczyna jest widoczna od razu – kalectwo Łastoczkina i bieda spowodowane rewolucyjnymi zawirowaniami. Łastoczkin powoływał się nawet na

„теориę samobójstwa”, wedle której: „самоубийство всегда для человека – самый достойный способ ухода [Алданов 1991a: 435]. Łastoczkin przekonywał małżonkę: [...] если будем жить их милостыней... [революционистów – P.W.] То деградируем, как все” [Алданов 1991a: 435]. Sam Aldanow we wstępie do *Samobójstwa* pisał: „Название романа допускает различные толкования. Самоубийством кончают Ласточкины [...] Самоубийством кончает богач Савва Морозов, самоубийством кончает в 1914 году старая Европа, которая могла бы еще долго существовать, [...] по-прежнему веря в прогресс” [...] [Алданов 1991b]. Samobójstwa bohaterów Aldanowskich powieści są symbolem świadomego odejścia z życia. Odejście to, zdaniem Aldanowa i wykreowanych przez niego postaci, jest jedynym racjonalnym wyjściem dla człowieka XX w.

W świetle przeprowadzonej analizy możemy stwierdzić, że na to, iż samobójstwo stało się jednym z głównych motywów literatury emigrantów pierwszej fali rosyjskiego uchodźstwa, miała wpływ również rewolucja rosyjska i trudne warunki życiowe na obczyźnie. Przyczyny odbierania sobie życia przez bohaterów emigracyjnych powieści i opowiadań były różnorakie. Odwołując się do typologii Durkheima, samobójstwa podchorążego Gołołobowa i Morozowa stanowiły samobójstwa fatalistyczne, samobójstwo Łastoczkinów – anomiczne, natomiast samobójstwa Lizy i Liuki można by umiejscowić pomiędzy samobójstwem egoistycznym i fatalistycznym. Z całą pewnością można stwierdzić, iż niezależnie od przypisanego typu samobójstwo odzwierciedlone na stronicach utworu literackiego zawsze skłania do refleksji nad własnym życiem.

Bibliografia

- Алданов М., 1991а, *Пешера*, [в:] idem, *Собрание сочинений в шести томах*, т. 4, Москва.
- Алданов М., 1991b, *Самоубийство*, [в:] idem, *Собрание сочинений в шести томах*, т. 6, Москва.
- Алданов М., *Предисловие к Самоубийству*, www.lib.ru/RUSSLIT/ALDANOW/samoubijstwo.txt (10.10.2013).
- Арцыбашев М., 1994, *Подпрапорщик Гололобов*, [в:] idem, *Собрание сочинений в трех томах*, т. 1, Москва.
- Бердяев Н., 2001, *О самоубийстве*, [в:] *Суицидология: прошлое и настоящее. Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах*, ред. А. Моховиков, Москва.
- Демидова О., 2003, *Метаморфозы в изгнании. Литературный быт русского зарубежья*, Санкт-Петербург.
- Durkheim E., 2011, *Samobójstwo. Studium socjologiczne*, Warszawa.
- Елита-Вильчковский К., 2011, *Ирина Одоевцева. «Зеркало»*, [в:] И. Одоевцева, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Газданов Г., 2011, *И. Одоевцева. Зеркало. Роман*, [в:] И. Одоевцева, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Grzywa A., 2005, *Oblicza psychozy*, Lublin.

- Grzywa A., Kucmin A., Kucmin T., 2009, *Samobójstwa – epidemiologia, czynniki, motywy i zapobieganie. Część I*, „Polski Mercuriusz Lekarski”, nr XXVII.
- Яновский В., 2011, *Ирина Одоевцева. Зеркало. Роман*, [в:] И. Одоевцева, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Kijaczko S., 2005, *Wobec bycia. Filozoficzny problem samobójstwa*, Opole.
- Кодзис Б., 2002, *Литературные центры русского зарубежья 1918-1939. Писатели. Творческие объединения. Периодика. Книгопечатание*, München.
- Michalska-Suchanek M., 2011, *Fenomen samobójstwa. Długa historia krótko opisana*, Mikołów.
- Набоков В., 2011, *Ирина Одоевцева. Изольда*, [в:] И. Одоевцева, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Nietzsche F., 1991, *Tako rzecze Zaratustra*, tłum. W. Bernet, Gdynia.
- Одоевцева И., 2011, *Изольда*, [в:] idem, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Поплавский Б., 1996, *О «похоронных настроениях» в «Числах»*, [в:] *Неизданное. Дневники. Статьи. Стихи. Письма*, Москва.
- Прокопов Г., 1994, *Жизни и смерти Михаила Арцыбашева*, [в:] М. Арцыбашев, *Собрание сочинений в трех томах*, т. 1, Москва.
- Рубинс М., 2011, *Парижская проза Ирины Одоевцевой*, [в:] И. Одоевцева, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Spandel E., 2010, *Motywy wygnania w prozie Iriny Odojewcewej*, [w:] *Słowianie Wschodni na emigracji: Literatura – Kultura – Język*, red. B. Kodzis, M. Giej, Opole.
- Варшавский В., 2011, *И. Одоевцева, Изольда. Роман*, [в:] И. Одоевцева, *Зеркало. Избранная проза*, Москва.
- Ziemiński I., 2010, *Metafizyka śmierci*, Kraków.
- Жбанков Д., 1910, *Современные самоубийства*, „Современный мир”, № 3.

Summary

The suicide theme in prose of the first wave of Russian emigration

Suicide is one of the most discussed issues and one of the main topics brought up by the prose writers of the first wave of Russian exile. Individual writers, however, showed various attitudes to the same problem. In the article there are three different suicide visions in literature of the first wave of Russian emigration. This paper presents the analysis prose of by M. Arcybashev, I. Odoevtseva and M. Aldanov in the suicide context.

Key words: *M. Arcybashev, M. Aldanov, I. Odoevtseva, suicide theme in literature, first wave of Russian emigration*